

Makalenin Türü:	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi:
Araştırma Makalesi	26/11/2024	13/12/2024

TARİHÎ BİR HEYBE DOKUMANIN KORUMA UYGULAMALARI

Gözde UZDİGİM¹

Özet

Tarihî tekstil eserlerinin kapsamı ve kullanım alanı oldukça geniştir. Tarihî tekstiller düz dokuma yaygılar, kumaşlar, keçeler, işlemler gibi kültürümüzü yansıtan, dönemin şartları hakkında bilgi veren tarihî belge niteliği taşıyan kültür varlıklarıdır. Organik kökenli bu eserlerin sürekli bakım ve izlem seyri yapılmalıdır. Aksi takdirde eserlerin yok olması kaçınılmaz bir durumdur. Tarihî tekstil eserlerine yönelik müdahale yöntemi ise eserin mevcut durumuna göre karar verilmelidir. Çalışmanın amacı 20. yüzyıla tarihlendirilen, Çankırı bölgesine ait özel bir koleksiyonda yer alan heybe dokumanın belgelenmesi ve koruma-onarım müdahalelerinin yapılmasıdır. Eserin mevcut durumuna ilişkin ön değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda teknik analiz, motif ve kompozisyon özelliği ve bozulma türüne ilişkin veriler oluşturulmuştur. Eserde biyolojik ve fiziksel kaynaklı tahribat tespit edilmiştir. Bulgulara göre tahribatsız müdahale yöntemlerine karar verilmiş ve uygulamalar yapılmıştır. Belgeleme süreci çizim ve fotoğraflar ile desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarihî tekstil, koruma, onarım, tekstil belgeleme, heybe.

Conservation Practices Of A Historical Saddlebag Weaving

Abstract

The scope and usage area of historical textile artifacts is quite wide. Historical textiles are cultural assets such as flat weavings, fabrics, felts and embroideries, which reflect our culture, provide information about the conditions of the period, and serve as historical documents. These artifacts of organic origin must be constantly maintained and monitored. Otherwise, the destruction of the artifacts is inevitable. The method of intervention for historical textile artifacts should be decided according to the current condition of the artifact. The aim of the study is to document the saddlebag weaving, which dates back to the 20th century and is in a private collection belonging to

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Mimarlık Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, gozdeuzunca@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3872-0700.

the Çankırı region, and to carry out conservation-restoration interventions. A preliminary evaluation has been made regarding the current condition of the artifact. In this direction, technical analysis, the motif and composition characteristics and the type of deterioration have been prepared. Biological and physical damage has been detected in the artifact. According to the findings, non-destructive intervention methods were decided and implemented. The documentation process was supported by drawings and photographs.

Keywords: *Historical textile, conservation, restoration, textile documentation, saddlebag.*

1. Giriş

Tekstil alanı ham madde zenginliği ve yapısı gereği geniş kullanım alanına sahiptir. İnsanlar korunma, barınma, örtünme gibi temel fiziksel ihtiyaçlarına yönelik çözümleri tekstil ile bulmuşlardır. Bulunduğu dönem içerisinde ihtiyaca yönelik üretilen ancak renk, desen, malzeme ve teknik özelliklerinin çeşitliliği nedeniyle günümüze kadar ulaşabilmiş tarihî tekstiller birer sanat eseri niteliğindedir. Ayrıca sosyolojik ve etnografik anlamlar taşıyan bu nesnelere ait olduğu toplum hakkında verilerin toplanmasına katkı sağlayan kültür temsilcileridir.

Günümüzde birçok müze ve özel koleksiyonda yer alan tarihî tekstiller; çözü ve atkı ipliklerinin hareketi ve lif türüne göre halıdan dantele, giyimden çadır yapımına kadar zengin bir alanda yayılım göstermektedir (Karadağ, 2001). Geçmiş dönemlerde çeşitli amaç ve alanlarda kullanılan tekstillerden günümüze kadar gelebilenleri kültürel miras ürünleri olarak önemlidir. Dolayısıyla günümüzde zengin bir tekstil koleksiyonu bulunmaktadır.

Diğer maddi kültür ürünleri gibi yaşadığı döneme ait bilgiler içeren heybeler, yüzyıllardır Türk kültüründe var olan önemli kültürel miras ürünlerindedir. Heybede kullanılan motiflerin isimleri, renkleri ve sembolik anlamları toplumun geçmiş dönemine ışık tutmaktadır. Taşınabilir kültür varlıklarımızdan biri olan heybe ile Türkler tarihini, kültürel yapısını, inançlarını, aşklarını ve düşüncelerini dokumalara yansıtmışlardır (Bali, 2023).

Türkiye'nin coğrafi koşulları göz önünde bulundurulduğunda maddi kültür ürünlerinin yanı sıra ham madde yönünden de çeşitlilik söz konusudur. Günümüze ulaşabilen tarihî/ etnografik/ geleneksel tekstil nesnelere ham maddesi pamuk, keten, kenevir, yün, ipek, keçi kılı gibi doğal liflerdir. Bu liflerin farklı yapı ve özellikleri olması, objelerde çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca söz konusu lifler ile üretilen nesnelere organik kökenlidir. Dolayısıyla zaman içerisinde değişim, yaşlanma, bozulma gibi durumlara maruz kalmaktadırlar.

Liflerin zamana karşı gösterdiği tepkiler farklıdır. Pamuk, keten, kenevir, yün, kıl, ipek lifleri doğal lifler grubundan olmasına rağmen pamuk, keten, kenevir bitkisel kökenli; yün, kıl ve ipek hayvansal kökenlidir. Hayvansal liflerden protein esaslı lifler grubunda sınıflandırılan yünün temel yapı taşı keratindir. Keratin, yün proteindir. Yıkılmış kuru yün liflerinin elementer analizi sonucu bu liflerin %50-52 karbon, %22-25 oksijen, %16-17 azot, %6,5-7,5 hidrojen ve %3-4 kükürt elementlerinden oluştuğu görülmektedir. Ancak koyunun ırkı,

beslenme ve iklim koşulları analiz sonuçlarında değişkenlik gösterebilmektedir. Sürtünmeye karşı dayanımı orta derecede olup; ısı tutma, nem çekme, esneklik ve güç tutuşurluk özellikleri iyidir. Ayrıca elektriklenme, yaylanma ve biçimlenme yeteneği, keçeleşme, kir iticilik, lekelenmeye karşı gösterdiği direnç ve nefes alabilirlik gibi fiziksel özelliklere de sahiptir (Bahtiyar vd., 2008; Buğdaycı vd., 2023).

Yün liflerinin yüzeyinin hidrofob (su itici) özelliğine rağmen, nem tutma yeteneği yüksektir. Bünyesinde ihtiva edebileceği higroskopik nem niceliği ise buldukları ortamın sıcaklık ve bağıl nem oranı ile ilişkilidir. Yün lifleri normal şartlar altında (20 °C ve % 65 bağıl nem) diğer bütün liflerden daha fazla higroskopik nem içerir. Liflerin içerdikleri higroskopik nem oranı, aynı zamanda liflerdeki yabancı madde oranına bağlı olarak değişmektedir. Havadaki bağıl nem ve sıcaklığın etkisi ile de liflerde bozulma meydana gelmektedir (Babaoğul vd., 2010; Uygur, 1999).

Yünün doğal ortamda gelişmesi bakteri ve mantarların üreme olanağını azaltmaktadır. Sahip olduğu kutikula tabakası mikropların life tutunmasını zorlaştırmaktadır (Bahtiyar vd., 2008).

Yüksek sıcaklık değerleri kimyasal reaksiyonları ve bozulma sürecini hızlandıran bir etkidir. Sıcaklığın artış gösterdiği ortamda yün lifi nemi kaybederek sert, gevrek ve dayanıksız bir hâle gelir. Renkler önce sararmaya, daha sonra bileşimleri yavaş yavaş bozulmaya başlar. Sıcaklık değerlerinin gün içerisindeki değişimi, tekstillerin bulunduğu ortamda yoğuşma, nem oranı değişimi veya kuru hava koşullarına neden olabilmektedir. Nem oranının değişmesine bağlı olarak organik malzemeli tekstil eserlerde boyut değişimi nedeniyle mekanik yorulma ve gerilmeler görülmektedir. Morötesi (ultraviyole) ve mavi ışınlar da yün lifinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Nitekim 380 nm'den daha kısa dalga boyunda olan ışınlar (UV) yün liflerinin sararmasına neden olur ve bu etkileri, oksijen ve suyun bulunması hâlinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca renklerde solma ve elyaf yapısının bozunup parçalanmasına da neden olmaktadır. Uzun süre güneş ışığına maruz kalan yünlü objelerde kopma ve sürtünme dayanımları önemli ölçüde azalmaktadır. Yüksek sıcaklık koşullarında organik malzeme ile beslenen böceklerin yaşam döngüleri hızlanır, zararlı hayvan türü ve sayısı çoğalır. Sıcaklık ve nem oranının yüksek olduğu ortamlarda mikroorganizmalar gelişir ve küf aktivitesi artar. Böcek, mikroorganizma, küf, mantar, güve gibi zararlılar yün liflerine zarar vermektedir. Güve ve böcekler kirliliği ve lekeli durumdaki yün objeye, temiz bir objeden daha çok zarar verirler. Çevresel etkiler, nem ve ısı farkının olduğu ortamda yünlü objede biyolojik bozulma meydana gelmektedir. Mikroorganizmalar yün üzerinde çoğaldıklarında mukavemetin azalmasına, renk değişimine ve kötü kokuların oluşmasına neden olmaktadır. Yün güvelenme ile en çok kayba uğrayan elyaf türüdür (Ahunbay, 2019; Babaoğul vd., 2010; Tepeyurt Merev, 2019).

Kimyasal maddelerin yün liflerine etkisi değişkenlik göstermektedir. Sulandırılmış asitlerin ve organik asitlerin yünü bozucu ve parçalayıcı gibi olumsuz etkisi olmamakla birlikte, organik asitlerden özellikle tannik asit yün liflerinin boyanmasında kullanılmaktadır. Yün lifleri alkalilere karşı hassastır. Soğuk hâlde bulunan sodyum ve potasyum alkali çözeltileri kolaylıkla

zarar verebilir. Ayrıca oksidan maddeleri de yün lifine zarar vermektedir. Hidrojen peroksit, potasyum permanganat ve potasyum bikromatın kuvvetli çözeltileri ortamın sıcaklık ve yoğunluk durumuna göre yüne az veya çok zarar vermektedir (Tepeyurt Merev, 2019).

Tarihî tekstil eserleri ısı, ışık, nem, havadaki çeşitli gazlar, kullanım şekli, kir ve toz katmanları kaynaklı fiziksel ve kimyasal bozulmalara; böcek, mikroorganizma, mantar, küf oluşumu kaynaklı biyolojik bozulmalara maruz kalmaktadır.

Kontrol edilemeyen çevresel faktörler tarihî tekstillerin bozulma ve yaşlanma sürecini hızlandırmaktadır. Kirleticiler, iç mekân ve/veya dış mekân kaynaklı farklı büyüklük ve formdaki (parçacıklı ve gazlı) unsurlardan meydana gelen bir bozulma etkenidir. İç mekânda kullanılan diğer tekstiller, hava şartlarından kaynaklı oluşan toz parçacıkları, havada bulunan gazlar, yeme-içme (su, yiyecek kalıntıları) kaynaklı oluşan lekeler, pas lekeleri, taşınabilir unsurlardaki kirletici yayılımı yapan malzemeler (yapıştırıcı, sunta vb.) gibi etkenler iç ve dış mekân kaynaklı kirletici unsurlarındandır. Etraftaki diğer tekstillerden yayılan toz ve parça partiküller, iplik ve liflerdeki boşluklara yerleştiğinde tekstillere zarar verebilirler. Yüksek sıcaklık ve bağıl nem oranının değişmesi ile toz parçacıkları life daha hızlı nüfuz etmektedir. Bu durum boyanmış hâldeki tekstiller için kimyasal tepkimelere neden olmaktadır. Ayrıca temas sonucu bulaşan cildin doğal yağı da zaman içerisinde dokumalarda leke oluşumuna sebebiyet vermektedir. Bu tür lekeler liflerin şekillerinin değişmesine, zayıflamalarına ve kırılmalarına neden olur (Çakan ve Çakan, 2013; Sezen, 2019).

Çalışmanın konusu özel bir koleksiyonda bulunan Çankırı yöresine ait 20. yüzyıl olarak tarihlendirilen heybe dokumanın ayrıntılı incelenmesi ve belgelenmesidir. Bu çalışma kapsamında nesneye ilişkin teknik bilgiler, görsel belgeleme çalışmaları, önleyici koruma süreçleri ele alınmıştır. Belgeleme çalışmaları dokumaya yönelik tüm işlemleri kapsamakta ve süreç bitene kadar devam etmektedir. Bu doğrultuda görsel inceleme ve müdahale öncesi fotoğraf ile süreç başlamış, dokumaya ilişkin teknik analiz yapılmıştır. İşlemler çizim ve fotoğraflar ile detaylandırılmıştır. Heybe dokumada tespit edilen bozulmalar bölümünde karşılaşılan bozulma türleri görseller ile desteklenerek açıklanmıştır. Koruma-onarım yaklaşım ve uygulamaları bölümünde heybe dokumada tespit edilen bozulmalar doğrultusunda müdahale süreci belirlenmiş ve tahribatsız yöntemler uygulanmıştır. Bu kapsamda sırasıyla ön temizlik, heybe dikişlerinin sökülmesi, geçici sağlamlaştırma, detaylı temizlik işlemleri uygulanmıştır.

2. Belgeleme Çalışmaları

Koruma etkinliğinin bir parçası olan belgeleme, kültür mirasını tanımak ve değerini açıklamak için önemli bir araçtır. Doğal ve kültürel çevrenin hızlı bir değişim sürecinde ve çok farklı nedenlerden dolayı risk altında olması, kültür mirasının belgelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Açıklanan nedenlerden dolayı kültür mirası objelerini belgeleyerek mevcut durumunun belirlenmesi, değişiminin izlenmesi ve risklere karşı önlem alınması gerekmektedir. Belgeleme işlemleri ile objenin özgün değerlerini eksiksiz olarak çeşitli belgeleme yöntemleri

ile kayıt altına almak ve güvenilir bir başvuru kaynağı oluşturmak mümkündür (Ahunbay, 2019).

Ayrıntılı belgeleme sürecinin ilk basamağı durum tespit raporunun hazırlanmasıdır. Durum tespit raporu hazırlık aşamasında en temelde bilinmesi ve sorulması gereken birtakım sorular bulunmaktadır;

- Eserin yapım tekniği veya malzeme grubu nedir? (tekstil, ahşap, taş, seramik, cam, tablo)
- Eser hangi bozulma türünde değerlendirilmektedir? (a. sualtı etnografik veya arkeolojik eserler; b. toprak altı etnografik veya arkeolojik eserler)
- Eserin ana malzemesi organik veya inorganik türden hangisine aittir?

Durum tespitine yönelik sorulan bu sorular ve nesnenin hasar durumuna göre, belgeme ve müdahaleye yönelik süreç ve işlem basamakları değerlendirilir. Nesnenin parça kayıp oranları, ait olduğu dönem bilgisi, bozulma türü ve durumuna ilişkin bilgiler de göz önünde bulundurulmalıdır (Soysaldı ve Uzgidim, 2023).

Çalışma kapsamında incelenen tekstil eserine yönelik ilk olarak ayrıntılı inceleme, teknik analiz ve belgeleme çalışmaları yapılmış; bu doğrultuda tahribatsız yöntemler uygulanmıştır. Görsel ve detaylı inceleme büyüteç, dijital mikroskop ve renk ölçüm cihazı ile gerçekleştirilmiştir. Eserin teknik bilgilerine ilişkin veriler kayıt altına alındıktan sonra çizim çalışmaları ve detaylı fotoğraf çekimleri gerçekleştirilerek dijital olarak arşivlenmiştir. Çalışmanın materyali olan heybe dokuma öncelikle optik (ışık) mikroskop ile yapısal özelliklerinin belirlenmesi amacıyla incelenmiştir. Bu şekilde nesneye ilişkin malzeme, dokuma türü, örgü yapısının görüntüsü büyük oranda görüntülenebilmektedir. Lif türü olarak yün tespit edilmiştir. Ancak heybe gözü kenar dikişlerinde pamuk ve yün iplikleri kullanıldığı belirlenmiştir. Heybe kilim tekniğinde dokunmuş, eni 44 cm, boyu 144 cm ebatlarındadır. Yıldız, küpe, su yolu, tarak ve aşk ve birleşim motifleri ile yüzey tasarımı yapılmıştır. Kırmızı, pembe, siyah, sarı, mavi, lacivert, beyaz, yeşil renkler olduğu görülmektedir.

Görsel 1. Heybe dokumanın ön yüzü

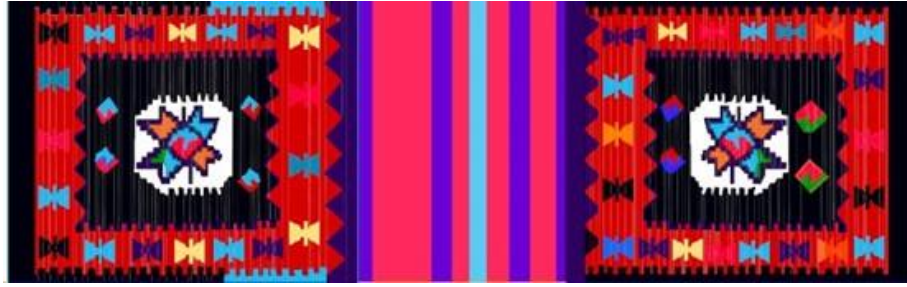
(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Görsel 2. Heybe dokumanın arka yüzü

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Eserin ayrıntılı olarak belgelenmesine yönelik restitüsyon çalışması da yapılmıştır. Ön ve arka yüzeylerde motif ve zeminde görüldüğü şekilde renklendirme yapılmıştır.

Görsel 3. Heybe dokumanın ön yüzünün çizimi

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Görsel 4. Heybe dokumanın arka yüzünün çizimi

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Heybe dokumanın iç-dış, ön-arka yüzey renklerinde farklılık olduğu gözlenmiştir. Renk farklılık tespiti için ipliklerin ön ve arka yüzey renk değerleri, ColorQA Pro System programı içeren portatif renk ölçer ile $L^*a^*b^*$ ölçümleri yapılmış ve değerler uluslararası standartlara göre belgelenmiştir. Sonuçlar CIE $L^*a^*b^*$ (Commission Internationale de L'Eclairage) renk sisteminin değerleri baz alınarak kaydedilmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2).

1976 yılında CIE komisyonu rengi, Hunter L, a, b sistemi olarak genişleterek CIE L, a*, b* veya basit olarak CIELab şeklinde tanıtmıştır. CIELab renk uzayı, iki değişken yatay ekseninde (a*, b*) ve üçüncüsü dikey ekseninde (L*) olmak üzere üç koordinat olarak tanımlanmaktadır. Bu üç koordinattan a* ve b* -100 ile +100 arasında değerler almaktadır. a*'ın pozitif (+) değerleri kırmızı rengi, negatif (-) değerleri ise yeşil rengi ifade etmektedir. b*'ın pozitif (+) değerleri sarı rengi, negatif (-) değerleri ise mavi rengi ifade eder. a* ve b* değerleri rengin yoğunluk koordinatlarını belirler. Üçüncü koordinat olan L* ise netlik veya parlaklık olarak tanımlanır ve 0 ile 100 arasında değer alır. 0 siyah rengi, 100 ise beyaz rengi ifade etmektedir (Torgan Güzel, 2022).

Tablo 1: Heybe Dokumanın Ön Yüz İplikleri Renk Analizi

	Lacivert	Kırmızı	Pembe	Yeşil	Beyaz	Sarı	Mor	Mavi	Turkuaz	Siyah
L*	20.05	27.95	40.22	33.49	68.35	67.94	21.85	42.89	40.59	10.62
a*	5.73	42.40	54.32	-4.92	6.21	3.37	10.47	-1.59	-12.16	1,67
b*	-2.43	17.1	12.54	23.86	11.09	39.70	-10.90	-9.42	2.94	-0.16

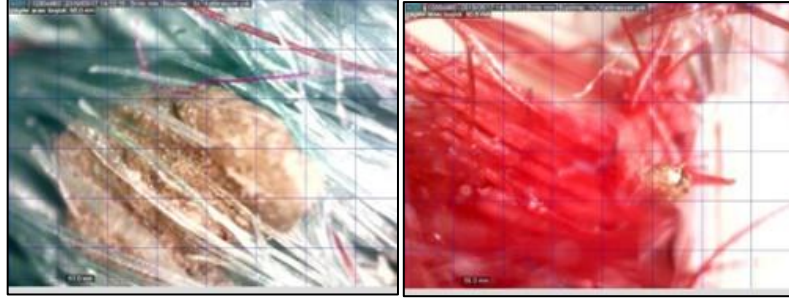
Tablo 2: Heybe Dokumanın Arka Yüz İplikleri Renk Analizi

	Lacivert	Kırmızı	Beyaz	Sarı	Mavi	Turkuaz
L*	17.35	26.03	68.35	67.94	32.76	37.19
a*	1.08	43.23	6.21	3.37	-3.82	-29.28
b*	-4.72	17.36	11.09	39.70	-21.06	-2.97

Heybe dokumanın dış yüzeyinde kullanılan renkler solmuş olmasına rağmen, iç yüzeyde renkler daha parlak durumdadır. Ayrıca ön yüzdeki renklere arka yüzeye oranla daha fazla solma görülmektedir. Renk solmasının yoğun olduğu alanların sık kullanım, dış etkenlere (ışık, ısı, nem vb.) daha fazla maruz kalmasından dolayı olduğu düşünülmektedir. Nitekim Tablo 1’de verilen ön yüzeyde kullanılan lacivert, kırmızı, sarı, mavi ve turkuaz renklerinin L* değerinin, Tablo 2’de verileri aktarılan arka yüz ipliklerine oranla fazla olduğu, yani farkın arttığı tespit edilmiştir. L* değerindeki artma parlaklık/beyazlık artışını; azalma ise parlaklık/ beyazlık azalışını ifade etmektedir (Önem ve diğerleri, 2012). L* değeri 0’a yaklaştıkça rengin siyah renge yaklaştığı, 100 değerine yaklaştıkça ise beyaz renge yakınlığı anlaşılmaktadır. Beyaz renkte a* ve b* değeri sifira yaklaşır, ancak renk yoğunlaştıkça bu değerler artar. Kırmızı, pembe renkler a* (+), yeşil rengi ise a* (-) ile gösterilmektedir. Sarı renk b* (+), mavi, mor renk b*(-) ile değerlendirilmektedir.

3. Heybe Dokumada Tespit Edilen Bozulmalar

Eserin fonksiyonel özelliğini kaybetmediği gözlemlenmiştir. Önceden bir koruma ve onarım müdahalesi geçirmediği anlaşılmıştır. Ancak yoğun olarak kir katmanları ile karşılaşmıştır. Kir katmanları, toz, parçacık ve tabaka hâlinde eser yüzeyinde ve derinlemesine nüfuz etmiş şekilde tespit edilmiştir. Kir birikintileri ipliklerde kopma, çürüme, sökülme tahribatlarına neden olmuştur (Görsel 5).

Görsel 5. İplikler arasına nüfuz etmiş kir tabakaları

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Yüzeyde bazı kir katmanları sertleşmiş durumdadır. Bulunduğu alanda dokunun katı bir forma ulaşmasına neden olmuştur. Bu kir katmanını kullanım kaynaklı oluşmuştur (Görsel 6).

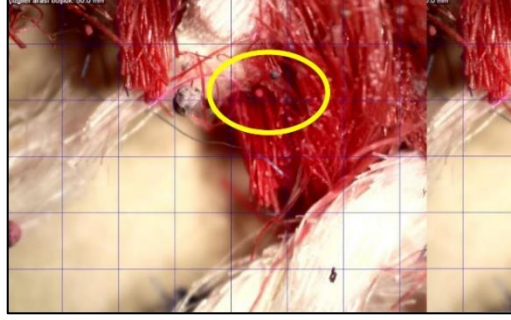

Görsel 6. Heybe gözünde oluşmuş kir katmanı

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Heybede renk solmaları fazladır. Bulunduğu ortamda ısı, nem değişimi, ışık yoğunluğu, kullanıma bağlı nedenlerden dolayı renk solmalarının olduğu düşünülmektedir. Gözün iç yüzeylerinde renkler daha iyi durumdadır.

Heybede en çok gözlemlenen bozulmalardan biri sökülmedir. Çeşitli yerlerde sökülmeler, ip gevşemeleri ve iplerde kopmalar mevcuttur. Özellikle göz kenarlarında sökülme yoğundur. Bu durumun biyolojik kaynaklı tahribatlardan dolayı yoğun olduğu tespit edilmiştir (Görsel 7). Nitekim güve yenikleri ve mikroorganizma oluşumları da gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak lekelenmelerin meydana geldiği tespit edilmiştir.

Görsel 7. İplikler arasında bulunan güveler

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Tarihî tekstil eserlerinin buldukları ortamda uygun ısı-nem şartları sağlanmadığında böcek, güve, mikroorganizma, küf oluşumları meydana gelebilmektedir. Bu oluşumlar tekstillerde delinme, böcek pisliği, güve yeniği, mantarlardan dolayı liflerde çürüme gibi bozulmalara neden olmaktadır. Özellikle yün lifi ile üretilmiş tekstillerde bu durum ile daha sık karşılaşılmaktadır ki protein ve selüloz gibi organik maddeler mikroorganizmaların başlıca besin kaynağıdır. Nemli ve sıcak ortamda mikroorganizmalar hızlı şekilde üreyerek çoğalır ve tekstil üzerinde geri dönüşü olmayan zararlar meydana getirirler (Çakıcı ve Genç, 2023).

4. Koruma-Onarım Yaklaşım ve Uygulamaları

Koruma, kültür varlıklarının içerdiği tarihî mesajı, özgünlük değerini ve anlamını güvenli bir şekilde geleceğe aktarmak için yapılan sürekli bakım, konservasyon, restorasyon ve izleme işlemlerini kapsayan çalışmalardır. Bilimsel çalışmalara, sistematik araştırmaya, gözlem, analiz ve sentez yapma becerilerine dayanmaktadır (Ahunbay, 2019).

Koruma ve onarım (konservasyon) şu şekilde tanımlanmaktadır:

Objenin maddesel ve teknolojik özellikleri kadar, yapısını ve taşıdığı dekoratif öğeleri özgün niteliklerine bağlı kalarak korumak; bozulmasına yol açan nedenleri ve etkileri açığa çıkarmak; en uygun ve etkili koruma yöntem ve malzemelerini saptayarak, bunları objeye uygulamak; fiziksel ve estetik bütünlüğü aslına bağlı kalarak sağlamak (Çetin, 2021).

Koruma yaklaşımlarının özünde kültür varlığını en az müdahale ile yaşatma ilkesi yer almaktadır. Kültür varlıklarını yaşatmak için geleneksel ve çağdaş onarım teknikleri kullanılarak müdahale edilmektedir. Uygun müdahale yöntemine karar verirken uzun vadede yaratacağı etkiyi düşünerek hareket etmek önem arz etmektedir. Gereksiz müdahalelerde bulunulmamalıdır. Sadece biçimin değil, yapım tekniğinin ve malzemenin, yani özgün dokunun korunması da önemlidir (Ahunbay, 2019).

Koruma ve onarım sürecine ilişkin dikkate alınması gereken prensipler şu şekilde sıralanabilir:

- Onarım sürecinde, restoratör eserin orijinal üslubunu değiştirilmemeli, kendi yorumunu katmamalıdır.
- Eser bütünlüğünün korunması ve tarihi değerinin değişmemesi açısından, restoratör kendi hayal gücüne dayanarak eserde olmayan herhangi bir detayı eklememeli veya esere ait bir özelliği değiştirmemelidir.
- Esere müdahale konusunda öncelik eseri bozan ve yıpratıcı nedenleri ortadan kaldırmak ve eserde oluşan tüm yabancı madde ve katmanları temizlemektir.
- Eserin yapım ve teknik bilgileri tespit edilmeden herhangi bir müdahalede bulunulmamalıdır. Ayrıca kimyasal maddelerin eserde nasıl tepki vereceği önceden belirlenmeli; içeriği bilinmeyen kimyasallar esere uygulanmamalıdır.
- Uygulanan müdahale yöntemleri geri dönüşümlü olmalıdır. Onarım sürecinde yapılan tüm işlemler ve kullanılan malzemeler “belgeleme raporunda” kayıt altına alınmalıdır (Hasanova, 2014).

4.1 Ön Temizlik

Tarihî tekstillerde lif ve dokuma türünün, çevresel faktörlerden etkilenme biçimleri farklıdır. Liflerin farklı fiziksel ve kimyasal özellikleri bulunmaktadır. Bununla beraber dokuma örgüsünün yapısı da özellikle kir tabakaları mevcudiyeti, yüzeyde aşınma gibi tahribatlarda bozulma türünün oluşumunda etkilidir. Bu nedenle tarihî tekstillerin temizliğinde her bir eser için, eser yapısına uygun olarak temizlik yöntemi, malzemeleri ve sürecine karar verilmelidir (Karadağ, 2001).

Eserde toz ve kir katmanlarının yoğun olması sebebi ile öncelikli olarak kuru temizlik işlemi gerekli görülmüştür. Eserin kirlilik durumundan dolayı yumuşak uçlu fırçalar ile temizlik işlemlerinin yapılması yetersiz kalacağından hepa filtreli süpürge ile kuru temizlik yapılmasına karar verilmiştir. Eserde parça kayıplarının bulunmaması nedeni ile vakumlama yapılabilmektedir. Ancak işleme başlamadan önce kopma ihtimaline karşın süpürge ucuna gazlı bez geçirilmiştir. Dokuma yönü takip edilerek heybenin ön ve arka yüzeyine düşük ayarda kuru temizlik işlemi yapılmıştır.

Görsel 8. Kuru temizlik işlemi

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

4.2 Heybe Dikişlerinin Sökülmesi

Heybe gözleri içerisinde oluşan toz, böcek ve güvelerin giderilmesine yönelik müdahale işlemleri için kenar dikişleri sökülüştür. Ancak kenarlarda yıpranma ve güve yeniği kaynaklı sökülmeler mevcuttur. Sağlam yerler açılarak, iç yüzeyin temizliği sağlanmıştır. İplik sökülürken tek parça hâlinde çıkartılmasına özen gösterilmiştir. Sökülen beyaz renkli bazı ipliklerde başka renkteki boyaların bulaştığı görülmüştür. Bu durumda boyaların akma ihtimali göz önünde bulundurulduğundan, esere ıslak temizlik yapılamamasına karar verilmiştir.

Görsel 9. Dikişi açılan iç gözlerde oluşan kir katmanları ve mikroorganizma oluşumu

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Dikişler söküldükten sonra iç gözlerde mikroorganizma, kurtçuk ve kir katmanları tespit edilmiştir. Ayrıca yüzeyde aşınma, renklerde değişim ve mukavemet kaybı gözlemlenmiştir.

4.3 Geçici Sağlamaştırma

İç göze müdahalede bulunabilmek amacıyla heybenin yan dikişleri söküldükten sonra bu alanın temizliği yapılmıştır. Ancak kenar atkı ve çözümlerde kopma, iplerde kırılma ve doku kaybı olması bu yüzeye geçici sağlamaştırma işlemi yapılmasına neden olmuştur. Nitekim kuru temizlik sırasında tahribata uğramış alanın dağılmasını önlemek ve mukavemeti zayıflamış ipliklerin kopmasını engellemek amacıyla yüzeye gazlı bez ile destek yapılmıştır. Gazlı bez ikiye katlanmış, hasarlı alanı içine alarak 1-1,5 cm'lik geniş dikiş boşlukları bırakılarak yüzeye geçici olarak dikilmiştir.

Görsel 10. Geçici sağlama işlemi

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

4.4 Detaylı Temizlik

Yüzey temizliği, liflerin arasına girerek ipliklerin aşınmasına ve hatta kopmasına neden olabilecek kirin tekstilden uzaklaştırılmasıdır. Fırça kullanımından vakum kullanımına kadar pek çok yöntem ile işlem gerçekleştirilebilir. Tekstilin yapısı, boyutu ve kirin eserdeki konumuna göre uygun yöntemlerden bir veya birkaçı seçilerek temizlik yapılabilir (Karadağ, 1999).

Eserin ön ve arka yüzeyine öncelikle düşük ayarda hepa filtreli süpürge ile dokuma yönüne doğru kuru temizlik yapılmıştır. Sonrasında ince uçlu penset ile lif diplerinde oluşan kir katmanlarına yönelik mekanik temizlik uygulanmıştır. Lif derinliklerine nüfuz etmiş ve yapışmış hâldeki böcek kalıntılarının çıkarılması için ayrıca cımbız kullanılmıştır. Yumuşak uçlu fırçalar ile kalıntılar yüzeyden yavaşça uzaklaştırılmıştır. Detay temizlik işlemleri bittikten sonra eserin ön ve arka yüzeyine tekrardan düşük ayarda vakum işlemi uygulanmıştır.

Mikroorganizma, böcek kalıntısı gibi gözle görülür şekilde biyolojik aktivite tespit edilen tekstillerde uzman kişiler tarafından koleksiyonlar ve ortam zararlı aktiviteyi sağlayan canlılardan temizlenmelidir. Gözle görülmeyen zararlılar için Hepa filtrasyonu önerilmektedir. Böylece yumurtaların yeniden dağılması ve havaya karışması önlenmektedir (Yılmaz ve Yanar, 2023).

Belgeleme ve koruma işlemleri tamamlandıktan sonra heybe dokuma asitsiz kâğıda sarılmıştır. Heybe gözlerinin içlerine de asitsiz kâğıt yerleştirilmiş, böylece iki yüzeyin birbirine teması engellenmiştir.

Görsel 11. İç göz temizlik öncesi ve sonrası

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Görsel 12. Detaylı temizlik sonrası heybe

(Kaynak: Gözde Uzgidim, Kişisel Arşiv)

Sonuç

Tarihî tekstil eserleri geniş bir kullanım alanına sahip olması nedeniyle çeşitli nitelikte eser günümüze ulaşmıştır. Tekstil eserleri gerek bir çeşit malzeme gerekse birden fazla farklı yapısal malzemelerin bir araya gelmesi ile üretilebilir. Dolayısıyla içerdiği malzemeye göre farklı tepkiler gösteren kompozit eserlerdir. Tekstil eserlerinin onarım işlemlerinde belirleyici bir işlem basamağı söylenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla eser özelinde, eserin fonksiyonel özelliği, tahribat durumu, malzeme çeşitliliği gibi parametreler dikkate alınarak onarım işlemlerine karar verilir.

Çalışma kapsamında incelenen heybe dokuma 20. yüzyıla ait bir eserdir. Uzun süre kullanılmış ve günümüze çok iyi saklama koşullarında gelmemiş olması, bozulma ve yaşlanma sürecini hızlandırmıştır. Eserde fiziksel ve biyolojik kaynaklı tahribatlar tespit edilmiştir. Biyolojik tahribat kaynaklı aşınma, liflerde kopma, gevşeme, ayrışma problemleri oldukça fazladır. Eserin durumuna göre sırasıyla ön temizlik, heybe dikişlerinin sökülmesi, geçici sağlamlaştırma ve detaylı temizlik işlemleri uygulanmıştır. Küçük bir yüzeyde yapılan test sonucu boyalarda akma durumu ile karşılaşıldığından dolayı kuru ve mekanik temizlik işlemleri ile sınırlı kalınmış, ıslak temizlik yapılmamıştır.

Tarihî tekstil eserlerine müdahale işlemleri sınırlıdır. Tekstiller organik yapıda olmaları ve çevresel faktörlerin de etkisi ile günümüze tahribata uğramış durumda gelebilmektedir. Bir diğer dezavantaj ise tekstiller genellikle ihtiyaca yönelik üretilmektedir. Dolayısıyla uzun süre kullanılmakta, yıpranma ve aşınma durumu üretildiği andan itibaren başlamaktadır. Bulunduğu veya saklandığı ortamlarda uygun ısı, nem, sıcaklık değerlerinin de olmaması hâlinde, günümüzde eseri koruma süreci güçleşmektedir. Bu bağlamda, tarihî belge niteliğine sahip tekstillerin sürdürülmesine katkıda bulunmak için koruma ve onarım yöntemlerinin eserin

niteliğine zarar vermeden tahribatsız ve geri dönüşümlü olması, eser özeline göre karar verilmesi ve uygun saklama veya sergileme koşullarında muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür mirasını koruma ilke ve teknikleri*. YEM Yayın.
- Babaoğul M., Őener, A. ve Öztop H. (2010). *Tekstil lifleri: temel özellikler, kullanım ve bakım*. Gazi Kitabevi.
- Bahtiyar, İ., Akça C., Duran K. (2008). Yün lifinin yeni kullanım olanakları. *Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi*, 18(1), 4-8.
- Bali, A. (2023). Historical process and current situation of the cultural heritage “saddlebag”. N. Özdemir, K.Y. Altın ve D. İşler Hayırlı (Ed.), *Cultural heritage management in Türkiye: theory and the latest practices* (ss.117-130) içinde. Akademi Kültür Yayınları.
- Buğdaycı, B., Atav, R. ve Soysal, M. İ. (2023). Yün liflerinin yapısına ve yapağı kalitesini belirleyen özelliklere genel bir bakış. *MuŐ Alparslan Üniversitesi Tarım ve Dođa Dergisi*, 3(1), 40-49
- CCI Tekstil Laboratuvarı çalışanları. (2013). *Tekstiller ve ortam koşulları* (F. B. Çakan, M. Çakan, Çev.). Kültürel Mirasın Dostları Derneđi.
- Çetin, C. (2021). Açık alanlarda sergilenen heykellerin korunması. *İdil*, 82, 927–941. <https://doi: 10.7816/idil-10-82-06>
- Dođruer, F. S. (2019). Müzelerde önleyici koruma: temel yaklaşımlar ve gelişimi. *Akademik Sanat*, 4(7), 121-134.
- Genç, R. ve Çakıcı, F. Z. (2023). Fumigasyon yöntemi ile tarihi tekstil eserlerin konservasyonu. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* (28), 67-86. <https://doi.org/10.22520/tubaked.1309092>
- Hasanova, R. (2014). “Madonna ve çocuk” tablosunun restorasyonu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 133-146.
- Karadağ, E. (2001). Farklı yapıdaki tarihi tekstillerin temizlik yöntemleri. *Öneri*, 4(15), 135-138.
- Karadağ, E. (1999). Tarihi tekstil konservasyonunda temizliđin yeri. *Öneri*, 2(12), 281-283.
- Önem, E., Mutlu, M.M., Gümay S. ve Azeri, H. (2012). Sođan (Allium Cepa) yumru dış kabuğundan doğal boyarmadde ekstraksiyonu ve deri boyamada kullanımı. *Tekstil ve Mühendis*, 19(88), 1-8. <http://dx.doi.org/10.7216/130075992012198801>
- Soysaldı A. ve Uzgidim, G. (2023). Nevşehir ili Gülşehir ilçesi Alemlı köyü sancağının koruma, onarımı ve tıpkı üretimi. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(3), 1427 – 1443. <https://doi: 10.55666/folklor.1318849>

- Tepeyurt Merev, A. (2019). *Tarihi tekstillerde bozulma nedenleri ve restorasyon öncesi yapılması gereken işlemler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Torgan Güzel, E. (2022). *Tarihi tekstillerin konservasyon sürecine katkıları açısından arkeometrik incelemelerin önemi: Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Osmanlı dönemi klapdanlı tekstillerin arkeometrik analizleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Uygur, A. (1999, Mayıs). *Müzelerde bulunan tarihi tekstil ürünlerinin korunmasını etkileyen koşullar ve alınabilecek önlemler*, 1. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu, Türkiye.
- Yılmaz, Z. ve Yanar, A. (2023). Önleyici koruma kapsamında tarihi tekstillere yönelik sergileme ve depolanma önerileri. *İdil*, 102, 189–204. doi: 10.7816/idil-12-102-05